

HISTORICAL SCIENCES

ВПЛИВ ВОЛИНСЬКОЇ ЧЕСЬКОЇ ГРОМАДИ НА УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Слобожан Ігор Миколайович,
директор,
Державний архів Житомирської області;
здобувач ступеня доктора філософії,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Вступ./Introduction. На національну структуру Волинської губернії другої половини ХІХ ст. значний вплив справила іноземна колонізація, завдяки якій на цій території оселилися та закріпилися чисельні етнорелігійні громади поляків, німців, чехів та росіян. Поліетнічність даного регіону створювала особливі умови для взаємодії різних ментальностей, культур, релігій та методів господарювання. Під впливом такого етнокультурного різноманіття формувалася і самоідентифікація українців, а також відбувався їхній розвиток та переймання кращого досвіду від інших етносів. Особливу цінність серед багатьох етнічних взаємодій для українських селян (частка яких на той час складала більше 90% населення) являло співіснування саме із чеською громадою губернії.

Ціль роботи./Aim. Питання чеської колонізації в цілому на територіях сучасної України досліджували такі вітчизняні науковці як Боряк О., Наулко В., Козеряцька Н., Коваленко С., Курінна М., Ковба Ж. та інші. Особливості чеської колонізації саме на теренах Волинської губернії у ХІХ ст. достатньо глибоко і всебічно вивчали Шульга С., Бармак М., Надольська В., Лутай М., Цецик Я., Войчун Ю., Костриця М. тощо. Водночас існує зовсім небагато праць, які присвячені питанням взаємовпливів етнічних громад Волині між

собою та на автохтонне населення. Тому дана стаття має на меті узагальнити відомості про соціально-економічний та культурний вплив чеської громади на місцевих українських селян у другій половині XIX ст.

Матеріали та методи./Materials and methods. Методологія дослідження базується на дотриманні принципів науковості, історизму, об'єктивності та застосуванні загальнонаукових та спеціальних історичних методів дослідження. Джерельну базу дослідження склали документи фонду 70 «Канцелярії волинського губернатора» Державного архіву Житомирської області, наукові публікації очевидців чеської колонізації на Волині та сучасних вітчизняних істориків.

Результати та обговорення./Results and discussion. У Волинській губернії чеська колонізація, як і німецька, набрала розмаху в кінці 1860-х рр. Саме в цей час склалися передумови для сільськогосподарської колонізації. Скасування кріпосного права спричинило для поміщиків брак робочої сили, а придушення владою польського Січневого повстання 1863-1864 рр. – конфіскацію багатьох польських маєтків і землі. Ця обставина, як і розорення частини польських шляхтичів, посприяло значному зниженню цін на волинські землі, чимало з яких були «проблемними» (заболочені або потребували розчищення лісу). До того ж вийшов закон про заборону продажу землі полякам-католикам, які і були реальними потенційними покупцями землі у краї. Тому ціна на волинські землі була вдсятеро нижча, ніж на батьківщині чехів [1, с. 3].

Неймовірна дешевизна родючої землі у Волинській губернії та близькість австрійського кордону заохочували богемських чехів оселятися на Волині. Колоністам (як німецьким, так і чеським) було надано ряд прав і привілеїв, таких як власне самоврядування та школи, а також звільнення перших колоністів від військової служби. Їм були надані численні податкові пільги, а місцева адміністрація намагалася допомагати їм у всіх справах.

Масштабна міграція чехів на Волинь розпочалася з 1867-1868 рр., до цього часу там проживало лише 14 чеських родин. Через 2-3 роки в губернії

вже нараховувалося 14 чеських поселень. У 1870-1871 рр. волинські чехи володіли 8 093 десятинами землі, в 1886 р. вже числилося 65 чеських поселень [2, с. 267-268]. Напередодні Першої світової війни чеська громада губернії нараховувала 28 443 особи [3, с. 71], що за даними першого всеросійського перепису населення становило більше половини всіх чехів імперії [4].

Водночас на фоні урядової підтримки чеської та німецької колонізації у Волинській губернії імперська влада зовсім мало приділяла уваги покращенню життя українського селянства. Більше двох століть у кріпосному рабстві у поляків, приєднання краю до складу Російської імперії, що ще більше погіршило невтішне становище українського селянства, його зубожіння, безграмотність – все це опускало українців на найнижчий соціальний рівень в губернії. Хати в українських селян були дуже бідні, дерев'яні й тісні. Це були мазанки вкопані в землю, без фундаменту, з тонкими стінами, сирі, без підлоги. Не в усіх селян були хліви і клуні, тому часто взимку в хаті разом із ними перебували телята, поросята, гуси тощо. Воду для споживання набирали з річок та із малочисельних спільних криниць, харчувалися погано. Садівництво розвинене не було. В той час плодами фруктових дерев насолоджувалися в основному поміщики та духовенство [5, с. 68-70]. Тому проживання українців поряд із більш благополучними та прогресивними національними меншинами спонукало їх до розвитку та прагнення до кращого рівня життя.

Заможним чехам, які імігрували на Волинь, настільки сподобалися умови проживання, що вони добилися для себе пільгового права на отримання російського підданства без п'ятирічного очікування і перевірки на благонадійність [2, с. 269]. Іноді чеські колоністи створювали окремі поселення, але переважно селилися в українських населених пунктах і створювали там чеські вулиці. Більшість з них були грамотні, прагнули до високого рівня життя, стежили за всіма новими відкриттями в галузі сільського господарства, підтримували контакти з європейськими фермерами [6, с. 753]. Куплену землю чехи розбивали на кілька ділянок і використовували під будівництво садиби, під поле, хмільники, пасіку і сади. Чеські вулички були

обсаджені плодовими деревами. Чеські садиби склалися з просторих, світлих теплих будинків, оточених садами з сортових плодкових дерев, теплих хлівів, клунь, криниць [7, с. 709]. Вони будували капітальні цегляні будинки криті черепицею із високим кам'яним фундаментом та великими вікнами. Біля своїх будинків чеські господині розбивали квітники.

Чехи займалися землеробством, рідше скотарством, тримали крамниці й корчми, броварні, вітряні, парові та водяні млини. Вони будували цегляні заводи, запроваджували виробництво черепиці. Малоземельні чехи займалися ремеслами: ковальським, столярним, слюсарним. Чеські колоністи повністю забезпечували себе продуктами харчування, їм доводилося купувати лише цукор, сіль і гас. На ярмарках, що проводилися в найближчих містах і містечках, вони продавали власні якісні та досить дешеві продукти: овочі та фрукти, молоко, яйця, сир, сметану, масло, домашню птицю [8, с. 116].

Одне з найбільших поселень австрійських чехів у Волинській губернії знаходилося в с. Крошня Житомирського повіту, яке поділялося на дві частини – Крошня Українська та Крошня Чеська. На момент перепису у лютому 1890 р. крошенських чехів було зафіксовано 431 особи або 81 двори (родини). З них майже 73,8% отримали підданство Росії в період 1879-1885 рр. У поселенні 70% або 59 чеських родин були власниками землі. Найменший наділ викупленої землі складав 600 сажнів, а найбільший – 138 десятин, в основному купували 7-12 десятин, хоча були власники і 38 десятин, і 50, і 85. Дивно те, що земля була у власності навіть у чехів з австрійським підданством, таких в селі було 4 сім'ї. Багато хто з власників землі на додачу ще й орендував її. Ті, хто не міг дозволити собі купити землю, або молоді чеські хлопці 17-18 років, які мріяли про окреме від батьківського господарство, орендували її, найчастіше по 8 десятин [9, арк. 1зв.-37].

В своїй діяльності всі волинські чехи використовували прогресивні на той час методи роботи та знаряддя праці. Інші етноси Волинської губернії багато чому навчалися в них. Урожайність у чехів була в 4 рази вищою, ніж в українців [6, с. 755]. Чехи не жаліли грошей на кращі сорти насіння, на

іноземні, більш продуктивні, породи худоби, за якою уміли добре доглядати. Тому два коня у чеха заміняли шість коней із господарства українця, а дві чеські корови цілком заміняли вісім українських корів [10, с. 901].

Чеські поселенці привезли із собою нові просапні культури та їх удосконалені сорти, які не були традиційними для Волинської губернії: тютюн, цукровий буряк, мак, хміль, а також технології їх вирощування. Завдячуючи чехам на Волині з'явилися розсадники саджанців фруктових дерев, які охоче почало вирощувати у своїх садибах і корінне населення. Особливо значущим для економіки Волині стало вирощування чехами елітних сортів хмелю, яке до кінця ХІХ ст. набуло промислових масштабів і становило майже половину всієї кількості хмелю, яку виробляла Російська імперія загалом [11, с. 76]. Хміль у великих кількостях у губернії почали вирощувати німці, поляки та українці. На Волині вирощували кращий у Європі жатецький хміль, використовуючи при цьому найсучасніші технології того часу.

Чехи також запровадили нові методи обробки землі. При використанні трипільної сівозміни поле, що лежало під паром, вони засівали конюшиною або еспарцетом. Це додатково поліпшувало родючість землі і давало відмінний корм для худоби. У місцевих селян парове поле просто пустувало. Саме чехи навчили українців удобрювати землю гноєм, а згодом показали приклад у застосуванні фосфатних добрив. Завдяки чехам в українських селян з'явилися залізні фургони, легкі плуги, молотарки, віялки та січкарні [6, с. 754-755].

У чехів з українцями склалися загалом добросусідські відносини. Чехи вчили українську мову, укладали шлюби з українцями, цікавилися українською культурою. Вони охоче наймали на свої хмільники українських селян, за що платили їм в 2-4 рази більше, ніж польські поміщики. Українці любили у святкові дні відвідувати ошатно мебльовані чеські корчми, там вони слухали національні пісні чехів, милувалися їхніми танцями, частувалися смачними здобними «бухтами» і калачами [7, с. 709]. Чехи ж зі свого боку захоплювались українським співом, писанкарством, вишивкою тощо. Також саме чехи у Волинській губернії почали популяризувати спорт та фізичну культуру. В кінці

XIX ст. чеська громада стояла біля витоків створення Волинського гімнастичного товариства «Сокіл», яке заклало фундамент розвитку багатьох видів спорту у регіоні [12, с. 6-24].

Висновки./Conclusions. Отже, порубіжне розміщення Волинської губернії формувало поліетнічність даного регіону, що накладало відбиток на його історичний розвиток і визначало його регіональну самобутність. Тривале співмешкання на цій території різних народів створювало умови для обміну національними традиціями, культурою, методами господарювання тощо. Надзвичайно позитивний вплив на ментальність українців краю мала чеська громада, яка привнесла в їхнє життя прогресивний досвід досягнень Європи в господарюванні та якості життя. Добросусідське міжетнічне спілкування забезпечувало ментальне та діяльнісне «перезапилення», формувало в українців толерантність і повагу до звичаїв та традицій інших народів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Крыжановский Е. М. Чехи на Волыни [Ист. очерк]. Санкт-Петербург: Синод. тип., 1887. 160 с.
2. Присоединение чехов к православию в с. Глинске, Волынской губернии. *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. №9. С. 267-280.
3. Памятная книжка Волынской губернии на 1915 год. Житомир: Волынский губ. стат. ком., 1915. 509 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. Т. 8: Волынская губерния. 312 с.
5. Военно-статистическое обозрение Российской империи: издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба. 16 т. Т. 10, ч. 3: Волынская губерния / [сост. штабс-кап. Фритче]. Санкт-Петербург: Тип. Деп. Ген.штаба, 1850.
6. Чешские поселки на Волыни. III; IV. Дорогостай и Московщина.

Волынские епархиальные ведомости. 1891. №25 (1 сентября). С. 753-757.

7. Чешские поселки на Волыни. 2. Поселок Новины. *Волынские епархиальные ведомости*. 1891. №24 (21 августа). С. 708-711.

8. Надольская В. Хозяйственная деятельность иностранных колонистов Волынской губернии (вторая пол. XIX – начало XX вв.). *Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине 19-начала 20 вв. Сб. статей / под ред. К. Мацузато (Славяно-евразийские исследования. Вып. 8)*. Москва. 2008. С.89-131.

9. Державний архів Житомирської області. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 307. 129 арк.

10. Чешские поселки на Волыни. V-VI.Малин и Кнеруты. *Волынские епархиальные ведомости*. 1891. №29 (11 октября). С. 900-903.

11. Цецик Я. П. Земельні відносини на Волині наприкінці XIX – на початку XX століть. *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 3. С. 77-80.

12. Кухарський О. С., Грибан Г. П. Історія гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині. Житомир: Вид-во «Рута», 2014. 108 с.